

Biografistyka Pedagogiczna
Rok 10 (2025) nr 4
ISSN 2543-6112; e-ISSN 2543-7399
DOI: 10.36578/BP.2025.10.89

Wiesław Żardecki*

Irena Wojnar i jej myśl pedagogiczna jako program humanizacji człowieka

Irena Wojnar and Her Pedagogical Thought as a Programme for the Humanisation of the Human Being

Abstract: The aim of this article is to provide a synthetic overview of the original threads of Professor Irena Wojnar's (1924–2021) pedagogical thought, marking the centenary of her birth. The focus lies particularly on her pedagogy of human subjectivity and the integral concept of education through art that embodies its principles, framed within a broader perspective of humanistic education. The analysis is preceded by a brief biographical sketch of one of the most prominent scholars in the field of pedagogical sciences, founder of the Polish school of education through art, a figure whose work has secured a lasting place within the global movement of aesthetic education. Wojnar's contribution aligns with the European intellectual tradition of reflecting on the human aspect of reality and on subject-oriented actions addressed to the human being. The humanistic pedagogical orientation represented by Irena Wojnar expresses a consistent mode of thinking in terms of the ideals and values of the great movement of European humanism. She further enriched this tradition with original concepts that articulate the duties of education in response to the challenges and threats posed by globalisation and digitalisation in the contemporary world.

An analysis of Wojnar's humanistic pedagogical thought reveals its enduring relevance, not only in the context of reflections on the development of the internally rich human person, but also in the conviction that the creative potential of the individual is essential for sustaining

* Wiesław Żardecki (ORCID: 0000-0002-3856-4464) – dr hab., prof. UMCS, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Instytut Pedagogiki; kontakt: zardecki.w@gmail.com.

the world's creative diversity. This article may serve as a contribution to the crucial ongoing discourse on the condition of pedagogy as a discipline, its distinctiveness and status, and in particular, the importance of incorporating the human (humanistic) dimension into pedagogical research and educational practice.

Keywords: Irena Wojnar, pedagogical thought, humanistically oriented pedagogy, theory of aesthetic education / education through art.

21 września 2024 r. minęła setna rocznica urodzin profesor Ireny Wojnar (1924–2021), uznanej uczoney o dużych zasługach dla rozwoju współczesnej pedagogiki i szeroko rozumianej humanistyki, w szczególności dla pedagogiki kultury i teorii wychowania estetycznego w jego intencjach ogólnopedagogicznych, a także dla humanistycznej orientacji łączenia edukacji w pogrążoną w sprzecznościach kulturą współczesną¹. W dość powszechnym odczuciu była ona jedną z wybitniejszych humanistek naszego wieku², co oznacza nie tylko zajmowanie się naukami humanistycznymi i otwarcie na świat wartości ogólnoludzkich oraz wierność europejskiej tradycji kulturowej symbolizowanej koncepcją Bildung, której treść semantyczna wyraża jedność kultury i kształcenia. Ale w treści tego pojęcia mieści się reprezentowanie swoim życiem i działalnością, humanistycznego zaangażowania w „sprawy” człowieka, zaufanie do jego możliwości kreatywnych oraz troska o etyczne zasady aktywności ludzkiej, a także przestrzeganie norm stojących ponad bieżącym życiem każdego człowieka. Humanizm uczoney – obecny jednocześnie w myśleniu historycznym i filozoficznym, a przede wszystkim w patrzeniu na świat, oraz postawie „służenia” dobru człowieka – sprzyjał optymistycznej pedagogice orientowanej humanistycznie, powiązanej z różnymi dyscyplinami zajmującymi się człowiekiem oraz z różnymi kierunkami działalności społecznej.

Analiza i interpretacja twórczości naukowej Wojnar, dobrze zakorzeniona w materii jej dokonań życiowych oraz bogatej w wydarzenia historii, jest trudnym przedsięwzięciem ze względu na obszerność jej dzieła, wielość tematów,

1 K. Pankowska, *Wywiad z Profesorem Ireną Wojnar*, w: *Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego. Jubileusz pięćdziesięciolecia*, red. J. Kamińska, Warszawa 2004, s. 99–119.

2 I. Wojnar, *Humanista – profesja czy charyzma*, „Przegląd Humanistyczny”, 32 (1989) nr 1–2, s. 239–242.

jakie podejmowała, wachlarz proponowanych interpretacji krytycznych, który stawiał uczoną w centrum polskiej humanistyki (a nie tylko pedagogiki)³. Rozległe dzieło życia myślicielki, owoc ogromnej pracy, obejmuje około 300 publikacji, począwszy od monograficznych opracowań autorskich, prac zbiorowych pod jej redakcją naukową, antologii, przekładów, skryptów, poprzez rozprawy i artykuły publikowane w liczących się czasopismach i wydawnictwach, recenzje, ekspertyzy, opinie, teksty publicystyczne i mniejsze przyczynki, po wystąpienia na konferencjach i sympozjach, w których ustawicznie uczestniczyła. Z analizy tego wielowątkowego i wieloaspektowego, bogatego tematycznie i wartościowego jakościowo dorobku naukowego profesor wynika wyraźnie, że główne pole aktywności naukowo-badawczej wypełniają prace z zakresu teorii wychowania estetycznego, wychowania przez sztukę i pedagogiki ogólnej (integralnej, humanistycznej). Poniżej syntetycznie zarysowane zostaną więc główne dokonania badaczki w tych dwóch wyodrębnionych, a jednocześnie ściśle ze sobą powiązanych nurtach twórczości naukowej. Ukazane zostaną przede wszystkim główne wątki pedagogicznej myśli estetycznej i przewodnie idee alternatywnej pedagogiki humanistycznej, inspirowane refleksją o współczesnym człowieku i zorientowane na świat wartości. Bazę źródłową do napisania artykułu stanowi literatura przedmiotu i materiały źródłowe; analiza prac naukowych oraz wypowiedzi zawartych w opublikowanych wywiadach, rozmowach, a także wspomnienia uczniów i współpracowników związane z osobą i pracą nestorki polskiej alternatywnej pedagogiki humanistycznej⁴. Określenie „myśli pedagogiczna”, użyte w tytule tej publikacji, odnosi się przede wszystkim do wyartykułowanych jednostkowych poglądów, opinii i przekonań dotyczących określonego sposobu uprawiania pedagogiki jako nauki społecznej o profilu humanistycznym, przejawiających się w sferze świadomości

3 A. Piejka, *Irena Wojnar – monografia bibliograficzna*, Warszawa 2013.

4 Po śmierci Wojnar ukazały się w czasopismach pedagogicznych następujące teksty: A. Cybał-Michalska, A. Piejka, *Profesor Irena Wojnar (1924–2021) – pro memoria*, „Nauka”, 2 (2022), s. 161–166; K. Milczarek-Pankowska, J. Małalińska-Michalak, *Wprowadzenie do numeru poświęconego Irenie Wojnar*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 68 (2023) nr 1, s. 7–11; M. Szyszkowska, *Irena Wojnar – krzewicielka ideałów*, „Pedagogika Społeczna”, 21 (2022) nr 1–2, s. 13–17, DOI: 10.35464/1642-672X.PS.2022.1-2.02; A. Piejka, *Profesor Irena Wojnar (2024–2021). Wspomnienie*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja”, 24 (2022) nr 1, s. 147–149; K. Pankowska, *Irena Wojnar. Humanistka i pedagog (2024–2021)*, „Pedagogika Społeczna”, 21 (2022) nr 1–2, s. 33–44, DOI: 10.35464/1642-672X.PS.2022.1-2.04.

pedagogicznej i praktyki edukacyjnej (a nie do rekonstrukcji stanu badań nad wychowaniem człowieka określonego przedziału czasowego).

Biograficzne odniesienia dla twórczości naukowej Ireny Wojnar

Irena Wojnar w latach 1946–1949 studiowała na powojennym Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego w ramach tzw. seminarium pedagogicznego kierowanego przez Bogdana Suchodolskiego (studiując jednocześnie filologię: francuską, angielską i polską). Po uzyskaniu stopnia magistra filozofii w dziedzinie pedagogiki w 1949 r. została formalnie zatrudniona w tej uczelni⁵. Następnie – już jako asystentka Suchodolskiego – otrzymała w 1958 r. stypendium Fundacji Forda i realizowała indywidualny program naukowy na Uniwersytecie Paryskim (Sorbona), gdzie zainteresowała się oryginalnością uprawianej tam estetyki, jako filozoficznej refleksji o sztuce, której przypisywano misję humanistyczną; w zakresie możliwości oddziaływania faktów estetycznych na jakość człowieka⁶. Podczas studiów na Sorbonie pozostawała pod opieką naukową profesora estetyki Etienne’a Souriau i profesora pedagogiki Maurice’a Debesse’a oraz w kręgu prowadzonych przez nich wówczas badań, które pomogły jej otworzyć się już bezpośrednio na problematykę sztuki i wychowania oraz praktycznych konsekwencji istnienia faktów estetycznych w życiu jednostki. Przełomowa dla jej dalszej kariery naukowej okazała się publikacja w Paryżu w 1963 r. rozprawy doktorskiej pt. *Esthétique et pédagogie*. Praca została także wydana w 1964 r. w języku polskim pt. *Estetyka i wychowanie*, a w kolejnych latach w językach hiszpańskim (*Estética y Pedagogia*, México 1966) i włoskim (*Estetica e Pedagogia*, Firenze 1970)⁷.

Po powrocie do Polski w 1960 r., młoda badaczka kontynuowała pracę na Wydziale Pedagogicznym UW, gdzie przeszła przez wszystkie szczeble kariery naukowej, uzyskując w 1965 r. stopień doktora habilitowanego (na podsta-

5 A. Bogaj, M. Szymański, *O wizję edukacji, o wizję człowieka... Wywiad z Profesorem Ireną Wojnar z Uniwersytetu Warszawskiego*, „Edukacja”, 3 (1999), s. 44–57.

6 I. Wojnar, *Estetyka filozoficzna Etienne Souriau*, „Studia Estetyczne”, 1 (1964), s. 259–268.

7 Według informacji autorki zawartej w: I. Wojnar, *Estetyka i wychowanie*, wyd. 2, Warszawa 1970, s. 273.

wie rozprawy *Perspektywy wychowawcze sztuki*, 1965), w 1976 r. stanowisko profesora nadzwyczajnego, a w 1985 r. tytuł naukowy profesora zwyczajnego. W latach 1967–2004 kierowała Pracownią/Zakładem Teorii Wychowania Estetycznego na Wydziale Pedagogicznym UW⁸, realizując wiele indywidualnych i zespołowych projektów badawczych dotyczących wzajemnych powiązań między sztuką a edukacją, a dokładniej między estetyką a pedagogiką, przede wszystkim w zakresie oddziaływania sztuki na postawy i życie człowieka. W pracy dydaktycznej dała się poznać jako ceniona nauczycielka młodzieży akademickiej, mentorka kilku pokoleń pedagogów polskich, jedna z najznamienitszych przedstawicielek wspólnoty akademickiej, wielki autorytet w środowisku uczonych, wzór godny naśladowania (m.in. wypromowała ponad 400 magistrów i 29 doktorów). Pracę na Uniwersytecie traktowała nie jako „zwykłe zatrudnienie” w określonej instytucji, ale jako wolny, twórczy i celowy „sposób życia”⁹, będący interesującą przygodą, spotkaniem z ludźmi o analogicznej wrażliwości i wyobraźni, szansą na uosobienie autonomicznej indywidualności, która daje szczęście człowiekowi, poczucie siły wewnętrznej i własnej wartości, a także stanowi o możliwościach dalszego rozwoju.

Swoją naukową osobowość kształtowała w środowisku wybitnych osobowości świata nauki, których mądrość służyła budowaniu przestrzeni duchowego piękna. Byli to m.in.: – jeszcze w okresie studiów uniwersyteckich – Władysław Tatarkiewicz, Tadeusz Kotarbiński, Roman Ingarden czy wspomniany Bogdan Suchodolski. Była jedną reprezentantek tego środowiska, specjalizujących się w problematyce kultury i humanizmu w ich najbardziej inspirującym wymiarze. Problematyka ta – od lat inspirująca kierunek pedagogiczny zwany pedagogiką kultury i wywierająca określony wpływ na kształtowanie się teorii pedagogicznych XX w. – kształtowała Jej humanistyczną wrażliwość na człowieka i jego wytwory oraz ludzkie rozumienie rzeczywistości, a zatem na świat kultury (sztuki, literatury), który współtworzy człowieka i odgrywa istotną rolę w procesie edukacji. Uczona czuła się zawsze – niejednokrotnie dobitnie to podkreślała – ściśle związana z tradycją myśli humanistycznej

8 Taż, *Zakład Teorii Wychowania Estetycznego na Uniwersytecie Warszawskim 1967–2007. Nadzieje – spełnienia – porażki*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 62 (2017) nr 4, s. 17–38.

9 Taż, *Wypowiedź podczas inauguracji roku akademickiego 1996/97 na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 41 (1996) nr 2, s. 306.

prof. Suchodolskiego¹⁰, którego była najbliższą współpracownicą przez kilka dekad oraz świetną znawczynią dorobku mistrza, a po jego śmierci z godną podziwu wiernością i niezwykłym oddaniem kultywowała pamięć o nim. Przez cały okres twórczości naukowej pozostawała w kręgu myślenia kategoriami humanizmu europejskiego, jego systemu wartości, tradycji historycznych, poglądu na świat, postawy człowieka. Czuła się – jak to wyjaśniała – uczestniczką pewnej wspólnoty cywilizacyjnej, świadomą własnych kulturowych tradycji, w których wyrastała i które stały się częścią jej tożsamości i autentyczności¹¹. Przyglądając się spuściźnie prof. Wojnar i próbując wydobyć z niej to, co jest szczególnie ważne, co pozwala zrozumieć jej wkład w rozwój pedagogiki, nie możemy pominąć jej działalności na arenie międzynarodowej, jej ożywionych kontaktów z różnymi organizacjami i wieloletniego członkostwa we władzach prestiżowych stowarzyszeń zagranicznych oraz pełnienia funkcji eksperta UNESCO w dziedzinie estetyki i wychowania przez sztukę, a także edukacji i samoedukacji permanentnej¹². Profesor z powodzeniem wiązała – co nie jest rzeczą łatwą – własne badania teoretyczne, publikacje w czasopiśmie naukowych (polskich i zagranicznych), pracę w zespołach eksperckich, członkostwo i sprawowanie funkcji w prestiżowych organizacjach i towarzystwach, ożywioną działalność na arenie międzynarodowej, uczestnictwo w licznych kongresach, konferencjach, sympozjach (estetyki, pedagogiki) z różnymi formami działalności dydaktycznej, nie tracąc kontaktu z europejską nauką, zwłaszcza z humanistyką. Niebywale skromna miała to, co nazywa się charyzmą, była niezwykłą osobowością i indywidualnością, błyskotliwą erudytką umiejętnie prezentującą starannie dobrane argumenty, typową przedstawicielką dawnej uniwersyteckiej „klasy”, w której

10 Taż, *Bogdan Suchodolski – w stulecie urodzin – trwałość inspiracji*, „Nauka” (PAN), 4 (2003), s. 112–125.

11 Taż, *Osobowa tożsamość Europejczyka, zobowiązania i kontrowersje*, w: *Człowiek europejski: korzenie i droga*, red. taż, M. Lipowski, Warszawa 2010, s. 14–25.

12 Na forum współpracy z UNESCO wniosła m.in. szczególny wkład w projekt koordynowany przez Paula Lengranda dotyczący potencjału edukacji permanentnej, w którym wyeksponowała rolę sztuki i aktywności twórczej w edukacji człowieka; I. Wojnar, *The Role and Importance of Art in Life: Some Thoughts on Lifelong Education Conceived as „Learning to Be”*, w: *Areas of Learning Basic to Lifelong Education. Advances in Lifelong Education*, red. P. Lengrand, Hamburg 1986, s. 143–162; przekład polski: *Rola i znaczenie sztuki*, w: *Obszary permanentnej samoedukacji*, tł. I. Wojnar, J. Kubin, Warszawa 1995, s. 129–146.

ceńło się dane słowo, szacunek do wykonywanej profesji i zajmowanego stanowiska. Mimo pogłębiającej się świadomości marginalizacji humanistów pozostawała na swój sposób wierna dewizom wiecznej młodości, a więc wciąż żywej humanistycznej wrażliwości, ciekawości świata, pasji poznawczej, rozległości zainteresowań, odwagi działania w warunkach, w których rzeczywistość dookoła stawiała się coraz bardziej antyhumanistyczna i antypedagogiczna¹³.

Pedagogiczna myśl estetyczna Ireny Wojnar

W dorobku naukowym prof. Wojnar, obejmującym rozległe dziedziny humanistyki i obszar kilku subdyscyplin pedagogicznych, teoria wychowania estetycznego oraz wychowania przez sztukę, nieustannie wzbogacana o nowe przemyślenia i doświadczenia, zajmuje znaczące miejsce, a jej wkład w rozwój tej dziedziny wychowania (nie tylko w Polsce) jest niepodważalny. Przez dekady uznawano ją za „instytucję” tej orientacji edukacyjnej, była autorką nie tylko znanych w środowisku pedagogicznym monografii z tego zakresu, ale też haseł przedmiotowych i definicji wychowania estetycznego w wydawnictwach encyklopedycznych oraz w publikacjach o oddziaływaniu sztuki na kreację osobowości i samorealizację człowieka. Autorską koncepcję teorii wychowania estetycznego – najważniejsze dzieło swojego pracowitego życia naukowego i główny tytuł do sławy – prof. Wojnar tworzyła i rozwijała przez kilkanaście lat, równocześnie zabiegała o nadanie jej wysokiego poziomu naukowego oraz należytego miejsca w ogólnym systemie wychowania młodego pokolenia, łącząc prezentację własnych dokonań z odniesieniem do koncepcji europejskich oraz aplikując teorię do praktyki edukacyjnej. Należy ją sytuować jako bezpośrednią kontynuację rozważań na temat edukacyjnego potencjału sztuki i twórczej aktywności prowadzonych przez znakomitych myślicieli (jak: Fryderyk Schiller, John Ruskin, Herbart Read, a w Polsce Stefan Szuman, Bogdan Nawroczyński czy Bogdan Suchodolski), do których uczona nawiązywała, odnosząc się zarówno pozytywnie w swoich kolejnych opracowaniach, jak i krytycznie – w trybie korespondencji istotnie korygującej. Badania i ogólniejsze refleksje w zakresie tej problematyki doprowadziły ją do określenia wieloaspektowych

13 Taż, *Humanistyczna pedagogika – w nieprzyjazytnym otoczeniu*, w: *O nowy humanizm w edukacji*, red. J. Gajda, Kraków 2000, s. 27.

związków między sztuką a wychowaniem, wyróżnienia wartości i zadań swoistych wychowania estetycznego, ukazały jego miejsce w całokształcie procesu wychowania młodego pokolenia oraz pedagogiczny charakter środków, jakimi posługuje się w swoich działaniach sztuka. Stanowią one także podbudowę pod rozwój metodyki tej dziedziny wychowania.

Pierwsze wyraźniejsze świadectwa przezwyciężenia wąsko elitarnych intencji tradycyjnego wychowania estetycznego (utożsamianego raczej z kształceniem estetycznego smaku do dzieł sztuki), Wojnar odnosiła do swoich publikacji z początku lat sześćdziesiątych tj. okresu niewielkiego zainteresowania pedagogów polskich problemami wychowania w przestrzeni szeroko rozumianego świata sztuki i wartości estetycznych, zarówno w badaniach, jak i w praktykach wychowawczych. Ale już w książce *Estetyka i wychowanie* konstruowała ona uniwersalną koncepcję postawy „otwartego umysłu” przez sztukę, czyli syntezy czterech jej elementów: pełnej otwartości na świat (wyostrenia sposobu postrzegania), rozszerzenia zakresu doświadczeń, wzbogacenia i pogłębienia wiedzy, postawy twórczej¹⁴. Swoistą kontynuacją poszukiwania powiązań między teorią sztuki a refleksją o wychowaniu były *Perspektywy wychowawcze sztuki*¹⁵, w których Wojnar analizowała potencjał sztuki we współczesnej kulturze, narodziny nowych zjawisk artystycznych warunkujących przeżycia ludzi i nowoczesną wrażliwość estetyczną; a także wartości różnych dziedzin sztuki i ich wpływ na określone aspekty i mechanizmy rozwoju zintegrowanej osobowości współczesnego człowieka.

Do publikacji wzbogacających ogólną wiedzę na temat praktyki wychowania estetycznego należy książka pt. *Nauczyciel i wychowanie estetyczne*¹⁶, w której uczona rozpatrywała problemy tego wychowania z punktu widzenia nauczyciela, jako aktywnego pośrednika między sztuką a kształcącym się podmiotem, mądrego tłumacza rzeczywistości artystycznej, przewodnika w świecie interpretacji aksjologicznej.

Natomiast w erudycyjnej publikacji pt. *Estetyczna samowiedza człowieka*¹⁷, Autorka zgłębiała sztukę jako fascynujące źródło samowiedzy, autokreacji

14 Taż, *Estetyka i wychowanie*, Warszawa 1964, s. 289–290.

15 Taż, *Perspektywa wychowawcza sztuki*, Warszawa 1966.

16 Taż, *Nauczyciel i wychowanie estetyczne*, Warszawa 1968.

17 Taż, *Estetyczna samowiedza człowieka*, Warszawa 1982.

osobowościowej i samorealizacji podmiotowości, odwołując się do dzieł ludzkiego geniuszu artystycznego, które okazały się nieoczekiwanie bliskie filozoficznym problemom określenia sensu i wartości życia, i które stały się dla tej nauki wzbogacającym zwierciadłem.

W przedstawionym zestawie prac Wojnar zwraca uwagę *Sztuka jako „podręcznik życia”*¹⁸, w której sformułowała ona propozycję wszechstronnej samoedukacji przez sztukę, jako możliwości decydowania o kształcie własnej egzystencji człowieka, pogłębiania samoświadomości znaczenia pracy nad sobą i nadawania kształtu swojej egzystencji, mogącej zapewnić prawdziwie ludzką satysfakcję. Na początku lat dziewięćdziesiątych ukazała się ekspertyza¹⁹ prezentująca osiągnięcia polskich pedagogów sztuki, skupionych wokół „warszawskiej szkoły wychowania przez sztukę Ireny Wojnar” (określenie Stefana Wołoszyna), ale będąca też realizacją ważnego dla niej dążenia do łączenia teorii z praktyką poszczególnych dziedzin wychowania estetycznego (muzycznego, plastycznego, literackiego, teatralnego, filmowego).

Osobny rozdział stanowi prowadzona przez Wojnar działalność edytorska w zakresie pedagogicznej myśli estetycznej, zapoczątkowana antologią *Wychowanie przez sztukę*²⁰, w zakresie poszczególnych jej dziedzin; zawierająca najważniejsze artykuły i rozprawy wybitnych specjalistów z zakresu estetyki i pedagogiki oraz obrazująca bogactwo dokonań całego światowego ruchu wychowania przez sztukę współczesnego człowieka.

Jak wspomniałem, idea wychowania przez sztukę dojrzywała w badaniach Wojnar przez wiele lat, status koncepcji osiągnęła wraz z ogłoszeniem książki *Teoria wychowania estetycznego*²¹, która stała się najpełniejszym i najbardziej gruntownym opracowaniem problematyki tego wychowania, jakie ukazało się w owym czasie na świecie; co więcej, chociaż wiele zawartych w tej monografii poglądów nie ma już charakteru nowatorskiego, wciąż pozostają one aktualne. W tej najbardziej znanej i cenionej monografii, którą można ująć lapidarnie: człowiek w perspektywie sztuki, w jej społecznym i edukacyjnym kontekście,

18 *Taż*, *Sztuka jako „podręcznik życia”*, Warszawa 1984.

19 *Wychowanie estetyczne młodego pokolenia. Polska koncepcja i doświadczenia*, red. I. Wojnar i W. Pielasińska, Warszawa 1990.

20 *Wychowanie przez sztukę*, red. I. Wojnar, Warszawa 1965.

21 I. Wojnar, *Teoria wychowania estetycznego*, Warszawa 1976 (kolejne wydania: 1984, 1994).

zaskakuje encyklopedyczność jej treści, pomysłowa konstrukcja całości odpowiadająca interdyscyplinarnemu charakterowi tej teorii: trzy rozdziały (poprzedzone analizą pojęć i przedmową) logicznie powiązane: 1. Sztuka i sztuki; 2. Sztuka i społeczeństwo; 3. Sztuka i wychowanie. Przez teorię wychowania estetycznego Wojnar rozumiała interdyscyplinarną konstrukcję teoretyczną, propozycję edukacyjną o charakterze integralnym, humanistyczną orientację pedagogiczną, która zajmuje się wychowaniem człowieka przez jego dzieła, a także przez jego aktywność, w której sztuka stanowi główny składnik, źródło przeżyć, a zarazem odniesienie dla intencji oraz ocen²². Założeniem podstawowym jest tu społeczne przekonanie o wielkim bogactwie wartości humanistycznych i edukacyjnych sztuki oraz bogactwie wiedzy o człowieku i świecie ludzkim w sztuce, najważniejszych prawdach życia ludzkiego i kryteriach oceny jego wartości, a także o konieczności ukazania tych wartości i możliwości pomnażania i doświadczania ich w sobie przez osobę w toku jej indywidualnego i społecznego życia. Jest to koncepcja o wielowątkowych powiązaniach problemowych i metodologicznych z kilkoma dyscyplinami naukowymi, odwołująca się do filozoficznych aspektów pedagogiki inspirowanej przez filozofię człowieka (idee wiecznego humanizmu); następnie do estetyki jako nauki o sztuce zajmującej się m.in. jej zmiennym charakterem na przestrzeni dziejów oraz do socjologii, w tym jej aspekcie, który obejmuje społeczne problemy sztuki i jej miejsca w życiu zbiorowym; a także do psychologii przeżycia estetycznego i aktywności artystycznej człowieka.

Przywołana teoria stanowiła podstawę „polskiej szkoły wychowania przez sztukę”, która przejęła wyjściowe pojęcia i twierdzenia tej teorii, a następnie je rozbudowywała w sposób logicznie uporządkowany w trakcie badań zmierzających do rozwiązania problemów szczegółowych, dotyczących poszczególnych dziedzin wychowania przez sztukę; mieszczących się w przyjętej perspektywie i wzorach postępowania badawczego. W ten sposób obok badań i studiów o charakterze ogólnoteoretycznym, rozbudowujących ogólną teorię wychowania przez sztukę w ujęciu wielodyscyplinarnym, powstały prace o nachyleniu bardziej praktycznym, prezentujące zastosowanie teorii czy też „rodzenie się” nowych problemów w toku analizy wychowania w zakresie wybranej dziedziny sztuki. Szczególnie wyrazistym przejawem pedagogicznej płodności tej inter-

22 Tamże, s. I i II.

dyscyplinarnej teorii o charakterze humanistycznym stały się jej aplikacje do praktyki edukacyjnej, w postaci wieloletnich kursów dla nauczycieli²³, a przede wszystkim jej dziedzinowe konkretyzacje, tj. ukształtowane w tej teorii koncepcje kierunkowe edukacji estetycznej i ich przełożenie na programy realizacji, zwłaszcza w zakresie sztuk plastycznych, muzyki, teatru i filmu. Można mówić o własnej drodze polskiej koncepcji wychowania estetycznego, niezależnej od kierunków rozwoju innych koncepcji w Europie, drodze, którą wyznaczają ściśle związki pomiędzy europejską tradycją, szeroko pojmowanego uniwersum wartości estetycznych, a polską tradycją społeczną myślenia na temat sztuki w służbie społeczeństwa i narodu; moralno-społeczną misją sztuki. Swoiste współistnienie czy wręcz nakładanie się obu tych estetycznych pierwiastków wyznaczałoby odrębność teorii Wojnar wobec innych koncepcji europejskich; poza tym polska koncepcja miała charakter ogólnopedagogiczny, stanowiła propozycję „wychowania dla przyszłości”, mającego otwierać szansę dla realizacji humanistycznej wizji świata.

Humanistyczna myśl pedagogiczna Ireny Wojnar

Gdy analizujemy ostatnie dekady twórczości naukowej Ireny Wojnar w perspektywie wcześniej podejmowanych przez nią tematów badawczych, zwraca uwagę Jej rosnące zainteresowanie intelektualne i zaangażowanie emocjonalne w problematykę pedagogiki orientacji humanistycznej, której starała się nadać kształt aktualny, otwarty na problemy człowieka w ustawicznie zmieniającej się rzeczywistości. uważała ona, że w czasach, gdy coraz częściej mówi się o klęsce humanizmu i marginalizacji humanistów w kreowaniu wizji rzeczywistości oraz kwestionuje się ludzki podmiot i tradycyjny humanistyczny ideał człowieka; a także obserwuje się coraz mniej odniesień do wartości życia duchowego człowieka w warunkach ambiwalencji cywilizacyjnych i osamotnienia egzystencjalnego, humanistyczna orientacja wychowawcza ma sporo do zaoferowania. Zauważała, że najlepsze rezultaty uzyskano w kształceniu „człowieka zewnętrznego”, przygotowanego do pełnienia konkretnych funkcji,

23 *Kursy wychowania estetycznego. Rozmowa z Ireną Wojnar*, w: *O humanistyczną wrażliwość nauczycieli. Propozycje i przypomnienia*, red. I. Wojnar, H. Witalewska, M. Lipowski, Kielce 2009.

obowiązków i ról społecznych; ale osiągnęto to kosztem jego rozwoju duchowego, wzbogacania życia uczuciowego i stymulowania zachowań ekspresyjnych; co powinno stanowić istotne uzupełnienie rozwijanych umiejętności i nabywanej wiedzy typu intelektualnego. Dostrzegała jednocześnie, że w sytuacji gdy niektóre zadania edukacji (np. przekaz wiedzy, rozwijanie umiejętności) poddają się stosunkowo łatwo ujęciom metodycznym, to kształcenie sfery wartości i postaw humanistycznych – wymagające zaangażowania wrażliwości i wyobraźni oraz twórczego wysiłku samego wychowania – stanowią istotne wyzwanie dla całej współczesnej praktyki edukacyjnej. Przeniknięta wrażliwością humanistyczną rekomendowała zwiększenie udziału pierwiastków twórczych, przeżyciowych i samokształceniowych w procesie edukacji młodego pokolenia, podkreślając przy tym, że humanizm jest niezbędnym komponentem myślenia o edukacji, mimo niesprzyjających tendencji do nadawania jej utylitarnych i pragmatycznych priorytetów.

Intencje szerokiego humanistycznego, a jednocześnie alternatywnego myślenia o pedagogice i edukacji człowieka, stały się treścią kolejnych publikacji książkowych Ireny Wojnar, takich jak: *Humanistyczne intencje edukacji*²⁴; *Humanistyczne przesłanki niepokoju*²⁵; *Humanistyczne alternatywy pedagogów*²⁶, współautorem tej ostatniej był Adam Fijałkowski. Nieprzypadkowo w tytułach tych książek i ich intelektualnej wymowie powtarza się przymiotnik „humanistyczne”. Zagadnieniem, bez wątpienia dominującym, w tych publikacjach, najszerzej i najoryginalniej potraktowanym, najbardziej skłaniającym do refleksji, są bowiem edukacja humanistyczna i jej elementarne powinności, wyzwalanie potencjału wartości duchowych (podmiotowych, osobistych, uczuciowych, moralnych), wyróżniających człowieka jako istotę gatunkową. To Główną pracę w tym dziale twórczości Wojnar jest publikacją *Humanistyczne intencje edukacji*, godna najwyższej uwagi i zainteresowania jako jedna z najbardziej podstawowych w naszej literaturze pedagogicznej, interesująca rozległością problematyki edukacyjnej analizowanej w perspektywie spraw świata i spraw człowieka, troski o ich jakość i los. Monografia ma trzy ośrodki tematyczno-problemowe, wokół których grupują się poszczególne zagad-

24 I. Wojnar, *Humanistyczne intencje edukacji*, Warszawa 2000.

25 Taż, *Humanistyczne przesłanki niepokoju*, Warszawa 2016.

26 Taż, A. Fijałkowski, *Humanistyczne alternatywy pedagogów*, Warszawa 2021.

nienia, tworząc w obrębie całości trzy wydzielone części, zogniskowane wokół 1) różnych aspektów wartości humanistycznych, decydujących o jakości człowieczeństwa; 2) propozycji nowatorskich koncepcji edukacji kulturalnej i wychowania przez sztukę; 3) dokonań wybitnych uczonych, mistrzów humanistycznego myślenia (Stefana Szumana, Floriana Znanieckiego, Herberta Read, Bogdana Suchodolskiego). Natomiast *Humanistyczne przesłanki niepokoju* koncentrują uwagę właśnie na tym stanie emocjonalnym życia wewnętrznego każdego głębiej myślącego człowieka, pobudzonego refleksją intelektualną, przeżytymi doświadczeniami i rozwiniętą wyobraźnią; człowieka żyjącego w obecnej kulturze przełomu, w okresie wielkich zawirowań aksjologicznych, gdy radykalnym przewartościowaniom poddawane są wcześniejsze wzorce życia. *Humanistyczne alternatywy pedagogów* – jak czytamy na okładce książki – „stanowią przyczynek do eksponowania pozaekonomicznych wyznaczników rozwoju, inspirowania niekonwencjonalnych potrzeb poznawczych, humanistycznej wrażliwości i kreatywności ludzi zdolnych do budowania wspólnotowego świata bez przemocy, w duchu wewnętrznego pokoju”²⁷.

W pierwszej dekadzie XXI w. Profesor opublikowała jeszcze jedną monografię: *Idee edukacyjne na rozdrożach XX wieku*²⁸, będącą rozszerzonym zapisem wykładów wygłoszonych dla studentów pedagogiki Uniwersytetu Warszawskiego, których wartość (zwłaszcza dla tych słuchaczy, którzy znali jej opracowania), polegała na otwarciu nowych horyzontów badawczych, na poszerzeniu już zarysowanych wcześniej zagadnień i zaprezentowaniu ich na szerokim tle europejskim. Pokazała w niej znane zjawisko wędrówki idei edukacyjnych, w rozwoju historycznym; podkreślając, że idee zrodzone w jednych warunkach przenoszone są do innych i spełniają tam mobilizującą i organizującą rolę w stosunku do kształtujących się nurtów pedagogicznych; niektóre z nich wyznaczają właściwy kierunek działań wychowawczych, inne dynamizują pewne ciągi rozwojowe, jeszcze inne stają się zaczynem nowych procesów edukacyjnych.

Wyjątkową pozycję w myśli pedagogicznej Wojnar zajmują: problematyka etyczna oraz – szczególnie istotne, priorytetowe zagadnienie czy konstruktywne zadanie XXI wieku – edukacja w duchu kultury pokoju (zarówno utrzyma-

27 Tamże, okładka.

28 I. Wojnar, A. Piejka, M. Samoraj, *Idee edukacyjne na rozdrożach XX wieku*, Warszawa 2008.

nia pokoju, jak i czynienia pokoju i budowania pokoju) w warunkach zagęszczenia się konfliktów we współczesnym świecie, powszechnie odczuwalnego kryzysu wartości, niepokojącego równouprawnienia różnych racji sprzecznych moralnie. Ostatnie przywołane przeze mnie publikacje, może bardziej niż poprzednie dzieła Wojnar, należą do rzędu prac, które wpisują się w europejską tradycję humanistyczną inspirującą całościową edukację a także pokazują rozległe kompetencje Autorki w klasycznej myśli społecznej oraz jej znajomość najnowszych prac z zakresu wiedzy o wychowaniu; świadczą również o wielkiej erudycji Uczzonej.

Na szczególną uwagę zasługują systematycznie organizowane przez Wojnar konferencje Komitetu Prognoz „Polska w XXI wieku”, a następnie „Polska 2000 Plus” działającego przy Prezydium Polskiej Akademii Nauk; konferencje poświęcone węzłowym problemom cywilizacji, spletającym się z problemami kultury i z analizą kondycji człowieka, w kontekście szeroko rozumianej edukacji skierowanej ku przyszłości – jako kontynuacji wielkiej tradycji humanistycznej. Interdyscyplinarne konferencje z udziałem wybitnych polskich intelektualistów o różnych orientacjach poznawczych oraz publikacje monograficzne pod redakcją I. Wojnar, stanowiące ich następstwo, orientowały w szczególnie ważnej problematyce edukacyjnej, która charakteryzowała określony moment w rozwoju edukacyjnej świadomości na świecie oraz wyznaczała kierunek pedagogicznego myślenia w kategoriach wartości kształtujących wymiar duchowy człowieka. Szeroką prezentację problematyki analizowanej w trakcie tych konferencji, dokumentuje przygotowana przez uczoną niewielka, ale znacząca publikacja *Edukacyjna kultura przyszłości*, która „jest pokrewna filozofii wartości, czerpie ze źródeł humanizmu Renesansu i greckiej Paidei, pedagogiki otwartej chrześcijańskiego personalizmu, skierowana ku przyszłości”²⁹. Zalecenia i rekomendacje konferencyjne wzbogacały humanistyczną pedagogikę o nowe treści poznawcze, otwierały przed nią pomijane lub niedoceniane dotychczas tereny badań oraz wprowadzały nieznane kategorie analityczne, a także umacniały więzi z innymi naukami społecznymi i szeroko rozumianym kontekstem kulturowym. Wydaje się, że można już dokonać wstępnego bilansu dorobku myśli pedagogicznej Wojnar, w jej najbardziej inspirującym

29 I. Wojnar, *Edukacyjna kultura przyszłości. Prace studyjne Zespołu Edukacji i Kultury Komitetu Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN*, Warszawa 2006.

wymiarze, na tle zmiennych dziejów naszej pedagogiki, ale z uwzględnieniem literatury europejskiej na ten temat oraz międzynarodowych inicjatyw w dziedzinie nauk pedagogicznych, i szerzej – humanistyki.

Zakończenie

Zamknięte dzieło bogatej twórczości naukowej prof. Irenyn Wojnar, którego niewielkie fragmenty zaprezentowano w niniejszym artykule, było wyrazem wielkiego talentu uczoney, połączonego z niezwykle pracowitością; przysporzyło jej wiele splendoru w kraju i za granicą, utrwaliło pozycję w pedagogice nie tylko polskiej, ale także światowej; stało się też impulsem do zdobycia wielu naukowych szczytów³⁰. Stosunkowo szybko zauważono jej twórczą oryginalność, rzetelność warsztatu badawczego (różnorodność źródeł, podejść teoretycznych), odkrywczość interpretacji głośnych raportów edukacyjnych, odwagę wyrazistego formułowania trudnych wyzwań współczesności, umiejętność dostrzegania ukrytych wymiarów badanych zjawisk, trafnych sugestii metodologicznych dla rozwoju pedagogiki. Na przełomie XX i XXI w. Wojnar była postacią dobrze znaną nie tylko w polskim środowisku naukowym, a za głoszenie szczytnych idei humanistycznych wysoko cenioną; z czasem stała się źródłem inspiracji dla nowych pokoleń młodych adeptów nauki oraz przykładem człowieka o wielkiej wyobraźni, kulturowej wrażliwości i życiowej mądrości.

Wielowątkowa myśl pedagogiczna Wojnar wpisuje się w nurt pedagogiki orientacji humanistycznej, nawiązującej do bardzo dawnych tradycji myślenia o człowieku jako twórcy świata wartości, które nieustannie wzbogacane stanowią wciąż żywe źródło odkrywania możliwości rozwojowych człowieka i wyzwalania jego potencjału duchowego, przez który urzeczywistnia swoje człowieczeństwo. Założenia programowe wywodzi z przekonania o zakorzenieniu wychowania zarówno w wielkich tradycjach kultury europejskiej (m.in. greckiej koncepcji „paidei” i rzymskiej „humanitas”), jak i w wielkich

30 Wśród wielu nagród, odznaczeń i wyróżnień, szczególne znaczenie – jak podkreślała – miał dla niej Medal Uniwersytetu Warszawskiego, który przyznano jej w 2008 r.; *Tekst przemówienia wygłoszonego przez Irenę Wojnar podczas uroczystości wręczenia Medalu Uniwersytetu Warszawskiego*, w: A. Piejka, *Irena Wojnar – monografia bibliograficzna*, s. 92–93.

ponadczasowych i ponadnarodowych ideałach, pobudzających ludzkie możliwości przeobrażania rzeczywistości przedmiotowej w ludzki świat humanistyczny. Pozostając pod wpływem myśli humanistycznej, kultury europejskiej oraz idei kształcenia osobowości na dobrach kultury i tkwiących w nich wartości (w procesie aktywnego ich rozumienia), angażowała się w kreowanie prymatu wartości i jakości życia godnego człowieka oraz warunków wychowania dla lepszej przyszłości świata. Przeniknięta zaufaniem do – zdawałoby się – nieograniczonych możliwości twórczych człowieka, łączyła wielkie idee humanizmu z odczuciem realiów współczesnego świata oraz potencjał kreatywny człowieka z podmiotowym charakterem wychowania, a zasadę uspołecznienia człowieka z kształtowaniem strategii jego osobistego rozwoju. Jest to zatem myśl pedagogiczna ściśle powiązana z wartościami humanizmu i ich zakorzenieniem w świecie współczesnym oraz zorientowania na kondycję i możliwości kreatywne człowieka w tworzonym przez niego świecie; wychowująca człowieka przez jego własne dzieła i różne formy aktywności oraz opisująca jego kulturę duchową w kontekście postaw egzystencjalnych i w nawiązaniu do psychologii i filozofii humanistycznej. Jednocześnie wyraźnie zaznaczała swój nieprzychylny stosunek do pedagogicznych nurtów ponowoczesnych, postmodernistycznych, które m.in. odrzucają jedność jako dominującą kategorię, za pierwszą i podstawową uznając wielość i różnicowanie; akcentują prymat różności i relatywizmu poznawczego oraz antyobiektywizm, co prowadzi do katastrofalnych konsekwencji w etyce. W ślad za tym Uczona występowała przeciwko następstwom cywilizacji konsumpcyjnej, konformistycznej i represyjnej, opartej na pragmatycznie zorientowanej rzeczywistości obiektywnej, mającej rozwijać się niejako bez tzw. czynnika ludzkiego, czyli bez człowieka jako zasadniczego elementu procesów rozwojowych, a zwłaszcza bez jego wrażliwości i wyobraźni moralnej, która pozwala na przewidywanie skutków własnych działań. Przesłanie „pedagogiki ludzkiej duchowości” pozostaje ciągle aktualne za sprawą jej nowego odczytania przez Wojnar, sięgającej coraz głębiej w jej bogatą wielowarstwowość, odkrywania jej niedostrzeganych dotąd aspektów, w nowych kontekstach cywilizacyjno-kulturowych współczesnego świata, uwzględniających wszelkie zmiany „condition humaine”.

Streszczenie: Celem artykułu jest syntetyczne zaprezentowanie oryginalnych wątków myśli pedagogicznej prof. dr hab. Ireny Wojnar (1924–2021), w setną rocznicę Jej urodzin, w szczególności dotyczącej pedagogiki podmiotowości ludzkiej oraz realizującej jej założenia: integralnej koncepcji wychowania przez sztukę, ujmowanej w szerszej perspektywie kształcenia humanistycznego. Analizę poprzedzono krótkim szkicem biografii, jednej z wybitniejszych uczonych w systemie nauk pedagogicznych, twórczyni polskiej szkoły wychowania przez sztukę, zajmującej trwałe miejsce w międzynarodowym ruchu wychowania estetycznego; wpisującej się w nurt refleksji europejskiej na temat edukacji, wrażliwej na ludzki aspekt rzeczywistości i działania podmiotowe zwrócone do człowieka. Humanistyczna orientacja pedagogiczna, reprezentowana przez I. Wojnar, stanowi wyraz konsekwentnego myślenia w kategoriach idei i wartości wielkiego ruchu humanizmu europejskiego, które następnie twórczo rozwijała i wzbogacała oryginalnymi koncepcjami przedstawiającymi powinności edukacji wobec wyzwań i zagrożeń globalizacji i cyfryzacji współczesnego świata.

Humanistyczna myśl pedagogiczna I. Wojnar ujawnia swoje trwałe znaczenie nie tylko w refleksji o rozwoju bogatej wewnętrznie osoby ludzkiej, ale także w przeświadczeniu, że kreatywne bogactwo konkretnego człowieka konieczne jest dla rozwoju twórczej różnorodności świata. Może też stanowić przyczynek do ważnej dyskusji obecnie prowadzonej, nad kondycją pedagogiki, jej specyfiką i statusem, a szczególnie nad znaczeniem uwzględniania wymiaru humanistycznego w badaniach pedagogicznych i praktyce edukacyjnej.

Słowa kluczowe: Irena Wojnar, myśl pedagogiczna, pedagogika orientacji humanistycznej, teoria wychowania estetycznego/ wychowanie przez sztukę.

Bibliografia

Źródła

- Kursy wychowania estetycznego. Rozmowa z Ireną Wojnar*, w: *O humanistyczną wrażliwość nauczycieli. Propozycje i przypomnienia*, red. I. Wojnar, H. Witalewska, M. Lipowski, Kielce 2009, s. 35–40.
- Wojnar I., *Bogdan Suchodolski – w stulecie urodzin – trwałość inspiracji*, „Nauka” (PAN), 4 (2003), s. 112–125.
- Wojnar I., *Edukacyjna kultura przyszłości. Prace studyjne Zespołu Edukacji i Kultury Komitetu Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN*, Warszawa 2006.
- Wojnar I., *Estetica e Pedagogia*, tł. R. Squadrilli. Firenze 1970.
- Wojnar I., *Estética y Pedagogia*, tł. C. Gerhar. México 1966.
- Wojnar I., *Estetyczna samowiedza człowieka*, Warszawa 1982.
- Wojnar I., *Estetyka filozoficzna Etienne Souriau*, „Studia Estetyczne”, 1 (1964), s. 259–268.
- Wojnar I., *Estetyka i wychowanie*, Warszawa 1964.
- Wojnar I., Fijałkowski A., *Humanistyczne alternatywy pedagogów*, Warszawa 2021.
- Wojnar I., *Humanista – profesja czy charyzma*, „Przegląd humanistyczny”, 32 (1989) nr 1–2, s. 239–242.

- Wojnar I., *Humanistyczna pedagogika – w nieprzyjaznym otoczeniu*, w: *O nowy humanizm w edukacji*, red. J. Gajda, Kraków 2000, s. 26–37.
- Wojnar I., *Humanistyczne intencje edukacji*, Warszawa 2000.
- Wojnar I., *Humanistyczne przesłanki niepokoju*, Warszawa 2016.
- Wojnar I., *Nauczyciel i wychowanie estetyczne*, Warszawa 1968.
- Wojnar I., *Osobowa tożsamość Europejczyka, zobowiązania i kontrowersje*, w: *Człowiek europejski: korzenie i droga*, red. I. Wojnar, M. Lipowski, Warszawa 2010, s. 14–25.
- Wojnar I., *Perspektywy wychowawcze sztuki*, Warszawa 1966.
- Wojnar I., Piejka A., Samoraj M., *Idee edukacyjne na rozdrożach XX wieku*, Warszawa 2008.
- Wojnar I., *Sztuka jako „podręcznik życia”*, Warszawa 1982.
- Wojnar I., *Teoria wychowania estetycznego*, Warszawa 1976.
- Wojnar I., *The Role and Importance of Art in Life: Some Thoughts on Lifelong Education Conceived As „Learning To Be”*, w: *Areas of Learning Basic to Lifelong Education. Advances in Lifelong Education*, red. P. Lengrand, Pergamon Press, 1986, s. 143–162. Przekład polski: *Rola i znaczenie sztuki*, w: *Obszary permanentnej samoedukacji*, tł. I. Wojnar, J. Kubin, Warszawa 1995, s. 129–146.
- Wojnar I., *Wypowiedź podczas inauguracji roku akademickiego 1996/1997 na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 41 (1996) nr 2, s. 302–306.
- Wojnar I., *Zakład Teorii Wychowania Estetycznego na Uniwersytecie Warszawskim 1967–2007. Nadzieje – spełnienia – porażki*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 62 (2017) nr 4, s. 17–38.
- Wychowanie estetyczne młodego pokolenia. Polska koncepcja i doświadczenia*, red. I. Wojnar, W. Pielasińska, Warszawa 1990.
- Wychowanie przez sztukę*, red. I. Wojnar, Warszawa 1965.

Opracowania

- Bogaj A., Szymański M., *O wizję edukacji, o wizję człowieka... Wywiad z Profesorem Ireną Wojnar z Uniwersytetu Warszawskiego*, „Edukacja”, 3 (1999), s. 44–57.
- Cybal-Michalska A., Piejka A., *Profesor Irena Wojnar (1924–2021) – pro memoria*, „Nauka”, 2 (2022), s. 161–166.
- Milczarek-Pankowska K., Madalińska-Michalak J., *Wprowadzenie do numeru poświęconego Irenie Wojnar*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 68 (2023) nr I, s. 7–II.
- Pankowska K., *Irena Wojnar. Humanistka i pedagog (2024–2021)*, „Pedagogika Społeczna”, 21 (2022) nr 1–2, s. 33–44, DOI: 10.35464/1642-672X.PS.2022.I-2.04.
- Pankowska K., *Wywiad z Profesorem Ireną Wojnar*, w: *Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego. Jubileusz pięćdziesięciolecia*, red. J. Kamińska, Warszawa 2004, s. 99–II9.
- Piejka A., *Irena Wojnar – monografia bibliograficzna*, Warszawa 2013.
- Piejka A., *Profesor Irena Wojnar (2024–2021) Wspomnienie*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja”, 24 (2022) nr I, s. 147–149.
- Szyszkowska M., *Irena Wojnar – krzewicielka ideałów*, „Pedagogika Społeczna”, 21 (2022) nr 1–2, s. 13–17, DOI: 10.35464/1642-672X.PS.2022.I-2.02.